

ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP
ve KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
KARA MÜRSEL ALP & HISTORY OF KOCAELİ II

Cilt
-III-

ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP
ve **KOCAELİ TARİHİ**
SEMPOZYUMU - II

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
KARA MÜRSEL ALP & HISTORY OF KOCAELİ - II

EDİTÖRLER:

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Dr. Ali YEŞİLDAL

KOCAELİ 2016

© 2016 Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi
Başkanlığı Yayınları No: 35

© Copyright 2016 Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of
Culture and Social Affairs No: 35

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Kocaeli Büyükşehir
Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı'na aittir. Başkanlığın
yazılı izni olmadan elektronik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz,
çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Para ile satılamaz.

All rights reserved. No part of this book may be printed, reproduced
or distributed by any electronic, optical, mechanical or other means
without the written permission of the Kocaeli Metropolitan Municipality,
Department of Culture and Social Affairs. Not sold with money.

Tasarım

Mert Uğurdil

İsmet Akın

Baskı-Cilt

Pelikan Basım

Takım No: 978-605-5116-27-9

ISBN: 978-605-5116-30-9

İÇİNDEKİLER

Dilara USLU İzmit İle İlgili Önemli Gelişmelerin The Times Gazetesindeki Yankıları (1919-1921)	1431
Dursun Ali AKBULUT Sürelî Yayınlarında İzmit'in İşgalden Kurtuluşu (28 Haziran 1921)	1439
Volkan ŞENEL Mustafa Kemal Atatürk'ün Derince'deki Arkadaşı "Cevat Abbas Bey"	1459
Günay ÇAĞLAR XXIV. Tümen Komutanı Yarbay Mahmud Bey Olayı	1469
Hakan UZUN Esir Şehirden Umuda Yolculuk: İstanbul-Ankara Güzergâhında Kocaeli ve Çevresinin Rolü	1475
İbrahim ŞİRİN Yerelden Vatana: Kandıra'da Milli Mücadele	1493
Osman AKANDERE Akbaş Cephaneliği Baskını ve Dramalı Rıza Bey	1501
Resül NARİN Kocaeli'de İz Bırakan Bir Kuva-yı Milliyeci: İpsiz Recep	1515
Serpil SÜRME Lİ İzmit ve Çevresinde İşgâl Siyaseti Sonuç ve Değerlendirmeler	1539
Zeki ÇEVİK Milli Mücadele'de Kocaeli Grubu ve Son Kurşun	1551
Mevlüt YÜKSEL Musul Meselesi ve Nasturi Ayaklanması Esnasında İzmit Körfezi'nin Tahkimi (Mayıs-Ekim 1924)	1591
Behçet Kemal YEŞİLBURSA The Straits Question According To British Documents (1774-1953)	1621
Süleyman BEYOĞLU Mudanya'dan Montrö'ye Kocaeli	1637
Nermin ERSOY İzmit Gureba Hastanesi'nden 1914 (1863) Kocaeli Devlet Hastanesi'ne: 100 Yıl	1645

Selçuk SEÇKİN - Bahadır BOZDAĞ Karamürsel/Karabali Camii Hakkında Yeni Bulgular	1905
Fatma ÜREKLİ Farklı Yönleriyle Osman Hamdi Bey	1913
İsmail DOĞAN Macar Edebiyatında Imre Thököly ve İzmit	1925
Muhittin ELİAÇIK Kocaelili Ak Ali ve Fezâil Adlı Nasihat Kitabı	1933
Recep DİKİCİ Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket ve Osmanlı Dönemindeki Diğer Kocaelili (İzmitli) Âlimler	1941
Ali ARSLAN - Sadettin BAŞTÜRK - Gülten ARSLAN Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Dünden Bugüne Kocaeli	1963
Özden Senem EROL Karamürsel Halkevi	1983
Bünyamin KOCAOĞLU Chp Teftiş Raporlarına Göre Kocaeli Vilayeti'nde Parti Halk İlişkileri ve Partinin Siyasi Durumu (1940-1944)	1997
Esmâ TORUN ÇELİK Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'in Türk Siyasi Hayatına Etkileri	2011
Fahri SAKAL Chp Teftiş Raporlarına Göre Tek Parti Devrinde Kocaeli'de Sosyoekonomik Hayat	2039
Fatih ÖZÇELİK Kocaeli'nde Vatan Cephesi	2057
Gülten ARSLAN - Ali ARSLAN Çok Partili Dönem Türk Siyasi Hayatında Kocaeli Milletvekilleri	2069
Sabit DOKUYAN 1950-1954-1957 Milletvekili Genel Seçimlerinin Kocaeli'deki Yansımaları	2091
Hülya ÇELİK Seka'nın Eğitim Ve Kültür Faaliyetlerine İlişkin Bir Sözlü Tarih Denemesi	2117
Temuçin F. ERTAN Petrol Rafinericiliğinde Öncü Bir Kuruluş: İpraş'tan Tüpraş'a	2127
Hülya SAYGI - Bahar BAYHAN 1990-2013 Yılları Arasında Kocaeli İlinin Su Ürünleri Üretimi	2139
Kapanış Konuşması	2155
Enver KONUKÇU Yücel ÖZTÜRK Kemallettin KUZUCU İbrahim ŞİRİN	

ESİR ŞEHİRDEN UMUDA YOLCULUK: İSTANBUL-ANKARA GÜZERGÂHINDA KOCAELİ VE ÇEVRESİNİN ROLÜ

Hakan UZUN*

Giriş

Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Sonrasında ise Anadolu toprakları, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bu durum, direnişe neden olmuş ve işgal edilen yerlerdeki halk, bir yandan Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak gibi derneklerin çatısı altında örgütlenirken diğer yandan Kuva-yı Milliye adı verilen silahlı birlikler oluşturmuşlardır. Zamanla, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ve ulusal düzeyde bir örgütlenmeye dönüşen bu direnişin merkezi de Ankara olmuştur. Bu arada, İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmesiyle birlikte, Payitaht bir esir şehre dönüşürken Ankara ise bağımsızlığın simgesi olarak, bir umuda dönüşmüştür. Bağımsızlık ateşiyle yananlar bu ışığa doğru yürüyüşe geçmiş ve aralarında milletvekili, asker, öğrenci ve gazetecilerin bulunduğu birçok kişi için umuda doğru bir yolculuk başlamıştır.

İstanbul ile Anadolu arasındaki bağlantıyı sağlamak için başlıca iki yol kullanılmıştır. Bunlardan biri, Menzil Hattı diye isimlendirilen karayolu, diğeri ise İnebolu iskelesine kadar uzanan deniz yoludur¹ ve her iki yolun kullanımı açısından Kocaeli Yarımadası önemli bir merkez olmuştur. Daha açık bir ifadeyle, Milli Mücadele'ye katılmak isteyenlerle, bu mücadeleyi yürütmek için ihtiyaç duyulan silah ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılmasında kullanılan güzergâhların burada olması, bölgenin önemini artırmış,² bölgedeki İzmit-Adapazarı güzergâhı, hem karayolu hem de demiryolu açısından Anadolu ile İstanbul arasındaki ulaşımın sağlanmasında adeta bir köprü görevi görmüştür. Bu bölgede bulunan Geyve ise Anadolu'yla haberleşmenin sağlanmasında kilit bir rol oynamıştır.³ Öte yandan Kocaeli Yarımadası İngilizler açısından da stratejik öneme sahip bir bölge olmuştur. Boğazları ellerinde tutmak isteyen İngilizler, bu amaçla Kocaeli Yarımadası'nı sürekli olarak denetlemiş, boğazlarla ilgili isteklerini birçok yerde dile getirdikleri gibi, Sevr Antlaşması'nda da, Boğazlar ve çevresini kendi nüfuz alanlarında kalacak bir şekilde düzenlemişlerdir. Ayrıca söz konusu dönemde, İstanbul ve Boğazlara yerleşmiş görünen İngilizler için buraların denetiminin yapılması, her şeyden önce bir güvenlik sorunu olarak görülmüştür. Buna ek olarak, demiryolu ve haberleşme hatlarının kontrolünü sağlayabilmek

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, hakanuzun@ankara.edu.tr

1 Ali Sarıkoyuncu, "Zonguldak ve Havalisinin Milli Mücadele'de Ekonomik ve Stratejik Bakımdan Önemi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2 (1991), s. 683.

2 Recep Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları-1*, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 354, 358-360.

3 Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 19-21.

ve gerektiğinde bölgenin, Anadolu'ya müdahalede bulunmak için bir basamak olarak kullanılmak istenmesi de burayı İngilizler için önemli kılmıştır. Bu nedenle de bölgede askeri güç bulundurmuş, TBMM'ye karşı çıkan ayaklanmaları kışkırtmış ve bölgenin Yunanlar tarafından işgal edilmesine olanak sağlamışlardır.⁴ Nitekim bu bölgede kontrolü ellerinde tutmak isteyen İngilizlerin, 28 Ekim 1919'da İstanbul-Eskişehir demiryolu hattını kontrol altına almalarıyla başlayan Kuva-yı Milliye karşıtı faaliyetler, çok hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Diğer yandan Adapazarı yöresine Kuva-yı Milliye komutanı olarak gönderilen Kuşçubaşı Eşref'in başvurduğu yöntemlerin halkta yarattığı tepki ve yörede eşkıyalığın artmasıyla birlikte ortaya çıkan güvenlik sorunları da, bölgede işgale karşı direnenlerin işini zorlaştıran ve halktaki huzursuzluğu artıran diğer etkenler olmuştur.⁵

Bu araştırma temelde, İstanbul'un resmen işgali sonrasında kara yoluyla Anadolu'ya geçen dönemin önde gelen simalarının anılarına dayanmaktadır. İncelemedeki temel amaç ise söz konusu kişilerin Anadolu'ya geçişleri sırasında kullandıkları güzergâhlar ile bu süreçte neler yaşadıklarını ortaya koymaktır. Bu nedenle de, Ankara'ya ulaşmaya çalışanların ve bunlara rehberlik edenlerin kimler olduğu, hangi güzergâhlardan geçtiği, yolcuların güzergâh boyunca neler yaşadıkları, yolculuk sırasında kullanılan araçların ve çekilen sıkıntıların neler olduğu gibi soruların cevaplarının aranması bu çalışmanın asıl konusunu oluşturmuştur. Ayrıca incelemede, umut yolculuğu güzergâhı üzerinde bulunan Kocaeli ve çevresinin Milli Mücadele'nin ihtiyaç duyduğu insan kaynağının sağlanmasındaki rolü de anılar penceresinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada, Kocaeli bölgesini kullanarak İstanbul'dan, Anadolu'ya geçmeye çalışanların yolculukları sırasında yaşadıklarının daha sağlıklı bir analizinin yapılabilmesi için, sadece geçilen güzergâhlar ve bu sırada yaşananların aktarılmasıyla yetinilmemiş, yolcuların yolculuğa çıkmak için hazırlık yapmaya çalıştıkları sırada, İstanbul'un ve kendilerinin içinde bulunduğu koşullara da yer verilmiştir. Öte yandan bu yolculuğa sadece anılar perspektifinden bakılmamış, bu konuda daha önceden yapılmış araştırma ve inceleme eserlerine de başvurulmuştur.

Araştırmada Halide Edip Hanım (Adivar),⁶ İsmet Bey (İnönü),⁷ Yunus Nadi Bey (Abaloğlu),⁸ Hüsrev Bey (Gerede),⁹ Fevzi Paşa (Çakmak),¹⁰ Hacı Muhittin Bey (Çarıklı),¹¹ Dr. Rıza Nur Bey,¹² Yusuf Kemal Bey'in (Tengirşek)¹³ ve Yenibahçeli Şükrü Bey'in¹⁴ anılarından yararlanılmıştır. Bunların içinde araştırılan konu ile ilgili olarak en kapsamlı bilgiler, Halide Edip Hanım ile Yunus Nadi Bey'in anılarında bulunmaktadır. Takip edilen güzergâhlar ve tarihler hakkındaki en detaylı bilgileri ise Halide Edip Hanım vermiştir. Söz konusu dönem incelenirken ve kaleme alınırken, temel kaynak olarak kullanılan anılar, tarih metodolojisine uygun bir şekilde, dolayısıyla da, sıkı bir tenkit süzgecinden geçirilerek kullanılmıştır. Bununla beraber çalışma sırasında bir takım zorluklar da yaşanmamış değildir. Anılarda olayların tarihlerinin açık bir şekilde verilmemesi ve İstanbul'dan kaçan kişilerin isimleri hakkında anılarda verilen bilgilerin bazen birbiriyle çelişiyor olması bunlardan sadece bir kaçıdır. Tüm bunlara karşın, bu incelemenin temel problemleri konusunda bazı analizler ve değerlendirmeler yapılabilmektedir.

4 Özel, *Milli Mücadelede...*, s. 17-18; Ertuğrul Zekâi Ökte, "Anadolu Harekâtına Kimler Nasıl ve Ne Zaman Katıldılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.: XII, 69 (1973), s. 17.

5 Fabri Yetim, "Milli Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce ve Çevresinde Asayiş Sorunları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, 13 (2011), s. 57-58.

6 Halide Edip Adivar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1962.

7 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 1. Kitap, 2. Baskı, Ankara, 1992.

8 Yunus Nadi, *Ankaranın İlk Günleri*, İstanbul, 1955.

9 Hüsrev Gerede'nin Anıları, Haz.: Sami Önal, 3. Baskı, İstanbul, 2002.

10 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.II, İstanbul, 2002.

11 Hacı Muhittin Bey, Anadolu'ya geçişini 3 Ekim 1965 tarihli bir mektubunda anlatmıştır. Ancak Eskişehir'de yaşadıklarını anlatırken mektubuna bir anda son vermiştir. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacı Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara, 2014, s. 110.

12 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C.I, İstanbul, 1991.

13 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981.

14 Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Haz.: Yaşar Semiz-Ömer Akdağ, Konya, 2011.

İstanbul'un İşgali, Menzil Hattı ve Anadolu'ya Geçiş

Anadolu'da, Mondros Mütarekesi sonrasında gerçekleşen işgallere karşı başlayan direniş, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ve Sivas'ta yapılan kongre ile ulusal düzeyde bir örgütlenmeye dönüştürülmüştür. Milli Mücadele'nin lideri olarak ön plana çıkmaya başladığı ilk andan itibaren, milli iradeyi Anadolu'daki mücadelenin temel dayanağı haline getirmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin'in dağıttığı Meclis-i Mebusan'ın tekrardan açılmasını Amasya'da yapılan görüşme ile İstanbul Hükümetine de kabul ettirmiştir. 12 Ocak 1920'de açılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin yaptığı en önemli icraat ise 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'nin kabulü olmuştur. Türk vatanının sınırlarını ve Milli Mücadele'nin ulaşmak istediği hedefleri somut bir şekilde ortaya koyan Misak-ı Milli'nin kabulü, İtilaf Devletleri açısından bardağı taşıran son damla olmuş ve bu kararın alınmasını cezalandırmak için İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. İstanbul'daki birçok cadde ve sokakların yanı sıra, Harp Okulu, postahaneler, Telgraf Genel Müdürlüğü gibi devlet binalarına el koyan İtilaf Devletleri,¹⁵ Osmanlı Mebusan Meclisi'ni de basarak, içlerinde Rauf Bey (Orbay) ile Kara Vasıf'ın da bulunduğu birçok milletvekili, asker ve sivil görevliyi tutuklamışlardır. Bu gelişmeler üzerine, Osmanlı Mebusan Meclisi 18 Mart 1920'de son oturumunu yapmıştır. Oturumda, Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur Bey ve 16 arkadaşının verdiği, Meclisin bu koşullar altında çalışmalarını devam ettirebilmesinin mümkün olmadığı için Meclis çalışmalarının ertelenmesine ilişkin karar tasarısı kabul edilmiştir. 11 Nisan 1920'de ise Padişahın bir iradesi ile Osmanlı Mebusan Meclisi dağıtılmıştır. İstanbul'da bunlar yaşanırken, Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye adına girişimlerde bulunarak işgal haberini aynı gün kolordu kumandanları ve valilere bildirmiş, İstanbul ile her türlü haberleşmeyi yasaklamış, ayrıca 17 ve 19 Mart 1920'de çektiği telgraflarla Ankara'da yeni bir meclisin açılabilmesi için gerekli olan çalışmaları başlatmıştır.¹⁶ Böylelikle ülkeyi işgalden kurtarmak için, İtilaf Devletleri ile mücadele edilmesi gerektiğine inananlar açısından Ankara tek seçenek olarak kalmış ve esir şehir İstanbul'dan-Ankara'ya, bir başka deyişle umuda doğru yolculuk başlamıştır.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra, Ankara'nın Milli Mücadele'nin merkezi rolünü üstlenmesi ve İstanbul'daki Milli Mücadele yanlılarının işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmaya başlanması üzerine, Menzil Hattı üzerinden Anadolu'ya geçmek isteyenlerin sayısını artırmıştır. Ancak İngilizlerin Anadolu'ya geçişleri önlemek için 200 kişilik bir bölüğü İzmit'in Kuzey-Doğu'sundaki yolları tutmak üzere görevlendirmeleri ve Derince ile Gebze taraflarına da takip müfrezeleri göndermeleri, İzmit üzerinden Anadolu'ya geçişleri zorlaştırmıştır. Bununla beraber alınan önlemler sayesinde, İngilizler geçişleri tam olarak engellememişlerdir.¹⁷

Kocaeli Bölgesi'ndeki kara ve demiryolunu kullanarak Anadolu'ya geçen tanınmış simalardan bazılarını, bu konuda yapılmış araştırma ve inceleme eserleri ile anılardan tespit edilebildiği kadarıyla şöyle sıralamak mümkündür: Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey, İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası), İbrahim Süreyya Bey (Yiğit), Halide Edip (Adivar), Adnan Bey (Adivar), Reşit Bey (Çerkez Ethem'in abisi), Nuri Bey, Keskinli Rıza Bey, Cami Bey (Baykurt), Manavoğlu Nevres Bey, Binbaşı Saffet Bey (Arıkan), İsmet Bey (İnönü), Yunus Nadi Bey (Abaloğlu), Sırrı Bey (Bellioğlu), Hüsrev Bey (Gerede), Naim Cevat, Albay Kazım Bey (Orbay), Binbaşı Besalet (Hüsrev Bey'in kardeşi), Kurmay Yarbay Seyfi Bey, Hacim Muhittin Bey (Çarıklı), Bekir Sami Bey (Amasya Mebusu), Veli Bey (Eskişehir Mebusu), Mahmut Celal Bey (Bayar), Fevzi Paşa (Çakmak), Mehmet

15 Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara, 1998, s. 109, 131; Yücel Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2 (1988), s. 127.

16 Akşin, *Ana Çizgileriyle...*, s. 134; Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milli Ruhu*, İstanbul, 1987, s. 37-39; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 13, Belge: 329, 337, Ankara, Eylül-1955.

17 Sarıkoyuncu, "Zonguldak...", s. 684-685.

Akif (Ersoy), Üsküdar Özbekler Tekkesi Şeyhi Şeyh Ata Efendi, Necati ve Zihni Beyler. Haydarpaşa'dan trene binerek doğrudan Ankara'ya geçenler ise Dr. Rıza Nur Bey, Yusuf Kemal Bey (Tengirşek), Abdullah Azmi Bey (Eskişehir Mebusu), Hoca Vehbi Bey'di (Konya Mebusu), gazeteci Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), Kastamonu gazetesi sahibi Vehbi.¹⁸

Çektiği telgraflar incelendiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın da Milli Mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya geçmeye çalışanların durumunu yakından ve titizlikle takip ettiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, kaçışlar sırasında kaçanlarla devamlı olarak haberleşmiş, gizliliğin ve emniyetin sağlanması konusuna önem vermiş, bu konuda komutanlıkları sık sık uyarmıştır. Bunun dışında belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, istihbaratın sağlanması için Askeri Polis Teşkilatı adında bir birimin oluşturulduğunu, İstanbul'dan Anadolu'ya kaçmak isteyenlerin durumlarının araştırılıp, gerçek niyetlerinin saptanmaya çalışıldığını, kaçışların disiplinli bir şekilde, kesintisiz olarak ve yoğun güvenlik önlemleri altında yapıldığını, kaçışlar sırasında para ve araç bulmakta zorlandığını söylemek mümkündür.¹⁹

Anılarda Umuda Yolculuk

Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı koşullardan kaynaklanan kıtlık, geceleri yapılan karartmalar, artan bulaşıcı hastalıklar ve göçler nedeniyle yaşanan sürekli gelgitler, İstanbul'da yaşayan insanların üzerine yıllardır, adeta bir kâbus gibi çökmüş, Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte işgale uğrayan tüm Anadolu topraklarında görülen manzara, burada da görülmeye başlanmıştır. Kaçmanın, kovalanmanın, tutuklanmanın, öldürülmenin sıkça görüldüğü bu şehirde yaşamak, insanlar için tahammülü zor bir hale gelmiştir.²⁰ Anılardan anlaşıldığına göre, 16 Mart 1920'de Payitaht İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesi ise bu tabloyu daha da ağırlaştırmış ve İstanbul tam anlamıyla bir esir şehir dönüşmüştür. Çünkü işgalcilerin silahlarının gölgesi, artık şehrin her yerindedir ve şehir adeta kocaman bir hapishaneye dönüşmüştür.

İstanbul'un genel havası böylesine boğucu ve kasvetli bir hal almışken, Anadolu'ya gitmeye karar verenleri başka sıkıntılar ve zorluklar beklemekteydi. Muhtemelen bu sıkıntıların en başında geleni Anadolu'ya geçerken evlerini, anne ve babalarını, eşlerini ve halebâki bakıma muhtaç durumda olan çocuklarını arkalarında bırakmış olmalarıdır.²¹

Anılardan anlaşıldığına göre, Halide Edip Hanım ve eşi Adnan Bey yolculuğa birlikte çıkarılarken diğerlerinin hiç biri yanlarına ailelerini almamışlar ve bu durum tüm taraflar açısından oldukça sıkıntılı bir durum yaratmıştır. Cami Bey gibi, ailesinin geçimini karşılamak için geride bırakacakları paraları olmayanlar için bu sıkıntı daha da dayanılmaz bir hâl almıştır. Halide Edip Hanım, Cami Bey'in bu konuda yaşadığı sıkıntıyı anılarında şöyle anlatmıştır: "...en büyüğü 15 yaşında, en küçüğü 9 aylık olmak üzere 5 çocuğu vardı. Onları bir hafta geçindirecek kadar bile parası yoktu. Hemen o gün, bir dosttan borç almaya karar verdik. Başını iki elleri arasına alıp sıkışını hiç unutmam."²²

18 Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine...", s. 127 vd.; Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında...*, s. 280; Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşında Haberalma Ve Yer altı Çalışmaları*, Ankara, 1994, s. 65; Bayram Sakallı, *Ankara Ve Çevresinde Milli Faaliyetler*, Ankara, 1988, s. 92; Adivar, *Türkün Ateşle...*, s. 65.

19 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 13, Belge: 340, Ankara, Eylül-1955; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 23, Belge: 602-603, Ankara, Mart-1958; Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine...", s. 131 vd.; Sofuoğlu, *İstiklal Harbinde...*, s. 75; Ertuğrul Zekâi Ökte, "Anadolu Harekâtına Kimler Nasıl ve Ne Zaman Katıldılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.: XII, 70 (1973), s. 29-30; M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.I, 15. Baskı, Ankara, 1987, s. 410-430.

20 Sedef Bulut, "İşgal İstanbul'unda Bolşevik Faaliyetler: İtilaf Devletleri'nin Bolşevizm Endişesi ve Uyguladıkları Politikalar", *Tarihin Peşinde Dergisi*, 9 (2013), s. 209-210; ayrıca bkz. Mehmet Törenek, *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*, İstanbul, 2013, s. 11; Bilge Nur Criss, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, İstanbul, 2007, s. 95-96.

21 Adivar, *Türkün Ateşle...*, s. 73; Tengirşek, *Vatan...*, s. 135-136; İnönü, *Hatıralar...*, s. 185.

22 Adivar, *Türkün Ateşle...*, s. 71.

İsmet Bey ise anılarında, İstanbul'dan babasıyla vedalaşamadan ayrılmak zorunda kaldığını ve babasını bir daha hiç göremediğini belirtmiştir.²³ Öte yandan İsmet Bey 1916'da henüz yeni evlenmişken²⁴ hemen cepheye koştuğu gibi, bu defa da Mustafa Kemal Paşa'nın Saffet Bey aracılığıyla kendisini Ankara'ya çağırması üzerine, 19 Mart 1920'de eşini ve üç yaşındaki çocuğu İzzet'i geride bırakarak, Ankara'ya koşmuştur.²⁵ Burada ayrıca dikkati çeken bir diğer husus ise anıları incelenen kişiler arasında, Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya gelmesi için doğrudan davet yapılan tek kişinin İsmet Bey oluşudur.

Milli Mücadele'yi destekleyen gazeteciler arasında bulunan ve İstanbul'un resmen işgaliyle birlikte, Anadolu'ya geçenlerden biri de Yunus Nadi Bey'dir. Nadi'nin bu konudaki kararını ilk açıkladığı kişilerden biri ise eşi olmuştur. Çünkü o sırada matbaada kaldıkları için, buranın basılması halinde eşinin nasıl davranması gerektiği konusunda kendisine öğüt vermesi gerekmiştir. Eşiyle konuşması sırasında, Nadi'nin dile getirdikleri ise kendisiyle aynı durumda olan birçok kişinin arkasında bıraktıkları aileleri için duydukları endişeyle benzer özellikler taşımaktadır. Nadi'nin eşiyle konuşması şu şekildedir: *"Bugün, yarın, öbür gün ve pek galip bir ihtimal ile ya gece yarısı, yahut sabah şafakla bizim matbaa... İngilizlerin nağihani bir hücumuna maruz kalacaktır. Emsali delâletile biliriz ki gelenlerin gösterecekleri marifet, ortalığa korku ve dehşet salmaya çalışmak olacaktır. Meselâ cümlesinin ellerinde göğüslerinize tevcih edilmiş tabancalar olacak, beni ararken sözleri ile ve hareketleri ile çok şedit olacaklardır. Bunları şimdiden bilersen korkmazsın. Senin korkmamaklığın kâfi değildir. Bilhassa çocukların korkmamaları lâzımdır. Binaenaleyh bu dakikadan tezi yok, onları korkmamağa alıştır..."*²⁶ Nitekim Yunus Nadi Bey Anadolu'ya geçmek için bir arayış içindeyken, tahmin ettiği gibi matbaası İngilizler tarafından basılmış ve kendisi de aranmaya başlanmıştır.²⁷

Gizlenerek ya da kaçarak İstanbul'dan ayrılmamasına karşın, Ankara'ya gitmek üzere evinden ayrıldığı sırada eşine, *"Ne zaman döneceğimi bilmiyorum. Seni Allah'a emanet ediyorum"* diyen, Yusuf Kemal Bey de, aynen diğerleri gibi geride bıraktıkları için endişe duymuştur.²⁸

Söz konusu kişilerin İstanbul'da kaldıkları süre içinde yaşadıkları bir başka zorluk ise evlerine dahi giremez bir halde, kendi yurdunda kaçak bir şekilde yaşamaya zorlanmış olmalarıdır. Yine bu kişiler, her şeyden şüphe eder bir ruh haline de bürünmüşlerdir. Yıllardır tanıdıkları kişilere dahi acaba beni ihbar eder mi? Diye tereddütle bakıp, kısa bir süreliğine de olsa, her an tetikte ve tedirgin bir şekilde yaşamaya mahkûm edilmişlerdir.²⁹ Bu nedenle de İstanbul'dan ayrılmaları sürecinde yolcuların hemen hepsi öncelikle bir yerde saklanmış, sonra da kılık ve kıyafetlerini değiştirerek yola çıkmışlardır. İçlerinden yalnızca, Yusuf Kemal Bey, Dr. Rıza Nur, Abdullah Azmi Bey ve Fevzi Paşa böyle bir şey yapmak zorunda kalmamışlardır.

23 İnönü, *Hatıralar...*, s. 185.

24 <http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/biyografi> 14.02.2015.

25 İnönü, *Hatıralar...*, s. 185; Yenibağçeli Şükrü Bey ise anılarında, İsmet Bey'in Anadolu'ya gidişini biraz farklı bir şekilde anlatmış ve İsmet Bey'in Anadolu'ya gitmesi konusunda kendisinin çok önemli bir rolü olduğunu söylemiştir. Ayrıca anılarında, İsmet Bey'i küçümseyen ifadeler de kullanmış ve onun Milli Mücadele'ye inanmadığı imasında bulunarak, Anadolu'ya gitmesi konusunda kendisini zorla ikna ettiğini ileri sürmüştür. *Yenibağçeli Şükrü Bey'in...*, s. 148-151. Ancak gerek Şükrü Bey'in kendisinin de anılarında söylediği gibi, İsmet Bey'in Ankara'ya bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından davet edilmiş olması ve İsmet Bey'in Milli Mücadele sırasındaki çalışmaları gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk adlı eserinde İsmet Paşa hakkında söyledikleri düşünüldüğünde bu tür iddiaların doğruluğu şüphe yaratmaktadır. M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.II, 15. Baskı, Ankara, 1987, s. 440.

26 Nadi, *Ankaranın...*, s. 14.

27 Nadi, *Ankaranın...*, s. 24.

28 Tengirşek, *Vatan...*, s. 136-137.

29 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 62-64, 66-67, 70, 72, 74-75; "Kemalettin Sami...", s. 8-9; Yenisey, "Aşçı Kılığına Girerek...", s. 6-7; Nebizade Hamdi, "Çarşafa Bürünmeğe Mecbur Olan Gazeteci", *Dün ve Bugün*, Yıl: 1, 35 (1956), s. 8; *Balikesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın...*, s. 109.

İstanbul'un bu umutsuz ortamından kaçarak, Anadolu'da Milli Mücadeleye katılmak için yola çıkan kişilerden bir diğeri olan Halide Edip Hanım yolcular içindeki tek kadındır. Anılarında belirttiğine göre, kocası Adnan Bey'i güç de olsa Anadolu'ya geçmek konusunda ikna etmiştir.³⁰ Adnan Bey'in, kendisine İngilizlerin parlamentoyu basacakları ihtimalinden söz etmesi üzerine, İstanbul'un işgalinden bir gün önce, birlikte Anadolu'ya geçme kararı vermişlerdir. 18 Mart 1920'de ise artık bu kararı uygulama vaktinin geldiğini düşünerek, Dr. Adnan Bey'le birlikte akşam saatlerinde ve her ikisi de kılık ve kıyafetlerini değiştirmiş bir şekilde, Adnan Bey bir hoca kılığında, kendisi de bir tanıdığının eski model çarşafını giyerek, bir hoca ve karısı kimliğine bürünmüşlerdir.³¹

Anadolu'ya geçmek kararını verenlerden biri olan Hüsrev Bey de önce amcası Kamil Bey'in evinde saklanarak, Anadolu'ya nasıl geçeceğini araştırmış sonra da, 18 Mart'ta Özbekler Tekkesi ve Jandarma Karakolu aracılığıyla, karadan, yola çıkmaya karar vermiştir.³² Bunun üzerine Kardeşi Besalet Bey'le birlikte kıyafetlerini değiştirerek, kendi deyimiyle "er giysisini andıran" bir kıyafetle, yola koyulmuşlardır.³³

İsmet ve Saffet Beyler de kıyafetlerini değiştirip, birer er elbisesi giymiş, odun kesmeye, hizmete giden asker görünümünde yola çıkmışlardır.³⁴

Yunus Nadi Bey ise Meclisin basıldığı, Rauf ve Kara Vasıf Beylerin tutuklandığı gün, büyük bir moral bozukluğu içinde arkadaşı İbrahim Süreyya Bey'le birlikte Anadolu'ya geçmek konusunda anlaşmıştır.³⁵ Ancak İbrahim Süreyya Bey uygun bir koşul bulur bulmaz hemen harekete geçerek, Yunus Nadi Bey'e haber dahi vermeden, Anadolu'ya geçmek üzere yola çıkmıştır.³⁶ Bu gelişme üzerine Nadi Bey, araştırmaları sonucunda Üsküdar Jandarma Komutanı Remzi Bey'e ulaşmış ve 21 Mart 1920'de Anadolu'ya geçmek üzere yola koyulmuştur.³⁷ Ancak herkes gibi, o da kalpak, avcı elbisesi giyip, tabanca ve dürbün takarak kıyafet değiştirmiştir. Hatta Yunus Nadi Bey, ismini de değiştirip, Abbas ismini almıştır.³⁸

Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Anadolu'ya geçenlerden biri olan Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey de diğerleri gibi önce saklanarak kendini güvenceye almış ve sonra da Anadolu'ya gitmek için yollar aramaya başlamıştır. İlk olarak eşinin amcasının oğlu Halil Efendi'nin evinde yirmi gün saklanarak tanınmamak için sakal bırakmıştır. Daha sonra kıyafetini de değiştirerek kendi anlatımıyla, Bulgar şayağı bir elbise ve bir asker kaputu giymiş, koltuğunun altına da yerli büyük bir mendile sarılmış Arap abası sıkıştırılmıştır.³⁹ Eskişehir'e ulaştığında ise bir Arap elbisesi giyerek Türkçe bilmeyen bir Arap gibi dolaşmıştır.⁴⁰

İstanbul'un resmen işgalinden hemen sonra, başta İngilizler olmak üzere, Anadolu'daki direnişi destekleyenleri ve bu direnişe katılmak isteyenleri engellemek için şehirde sıkı

30 Halide Edip Hanımın anısında belirttiğine göre, Adnan Bey'in, Anadolu'ya geçmek konusunda tereddüt yaşamayı arkadaşlarıyla birlikte Meclis kapanacaksa da orada bulunmaya karar vermiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Adnan Bey'in Anadolu'ya geçmek konusunda tereddüt yaşamayı, çıkacakları yolculuğun tehlikelerinden çekinmesi değil, arkadaşlarına verdiği sözü yerine getiremeyecek olmasıdır. Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 59, 60.

31 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 62-63.

32 Hüsrev Gerede'nin..., s. 184.

33 Hüsrev Gerede'nin..., s. 185.

34 İnönü, *Hatıralar...*, s. 185; "İsmet Paşa'yı Anadolu'ya Nasıl Geçirmiştik", *Dün ve Bugün*, Yıl: 1, 35 (1956), s. 3-4.

35 Nadi, *Ankaranın...*, s. 16-18, 21.

36 Nadi, *Ankaranın...*, s. 23; Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 175.

37 Nadi, *Ankaranın...*, s. 31.

38 Nadi, *Ankaranın...*, s. 31.

39 *Balikesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın...*, s. 109.

40 Hacim Muhittin Bey, Anadolu'ya nasıl geçtiğini 3 Ekim 1965 tarihli mektubunda anlatmıştır. Ancak mektuptaki bilgiler eksiktir. Hacim Muhittin Bey, Eskişehir'de yaşadıklarını anlatırken mektubuna bir anda son vermiştir. *Balikesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın...*, s. 110.

bir kontrol ve takip sistemi kurulmuştur. İstanbul'un birçok sokağına hem İngilizce hem de Türkçe olmak üzere milliyetçilere yardım edenlerin ölümüne mahkûm edileceğini belirten, "ölüm" kelimesinin diğer harflerden daha dikkat çekici bir şekilde yazıldığı, o sırada Müttefik Kuvvetler Komutanı olan General Wilson⁴¹ imzalı, afişler asılmıştır. Diğer yandan suçlu görülen insanların yakalanabilmesi için kontroller yapılmaya başlanmış, evleri ya da işyerleri basılmış, göz hapsinde tutulmuş, nerede olduklarını bulmak için yakınları hırpalanarak sorguya çekilmiş ve hatta insanlar dostlarını ihbar etmeye, ihanete zorlanmışlardır.⁴²

Bu konuyla ilgili olarak, Dr. Adnan Bey'in duyulanarak ağlamasına da yol açan bir olay şöyle gelişmiştir. İstanbul resmen işgal edildiğinde, Dr. Adnan Bey'i tutuklamak için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ni basan⁴³ İngiliz askerleri, Dr. Adnan Bey'in nerede olduğunu öğrenmek için baskın sırasında orada bulunan ve onun himaye ettiği öksüz bir çocuğu sorgulamışlar, çocuk konuşmayınca da dipçikle döverek, yüzünü kan içinde bırakmışlardır.⁴⁴

İngilizler benzer tavırlarını Yunus Nadi Bey'in Yeni Gün matbaasını bastıklarında da göstermişlerdir. Kadınlar ve çocukların önünde, matbaa çalışanlarına karşı son derece sert davranmış, hakaret etmiş, hatta idare memuru İbrahim Bey'i hırpalamışlardır.⁴⁵

İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek için yola çıkanların geçecekleri güzergâhların durumu da yolcular için ayrı bir sıkıntı yaratmıştır. Hatta bu sıkıntı daha İstanbul'dan çıkmadan önce başlamıştır. Çünkü İstanbul'u terk etmek için geçmek zorunda oldukları güzergâhlar İngilizler tarafından işgal edilmiş, yolcular sıkı bir kontrolden geçirilmeye başlanmışlardır. Örneğin Halide Edip ve beraberindekiler İstanbul'dan çıkmaya çalışırken, İngilizler Kısıklı ve Çamlıca'daki kontrollerini artırmışlar, Dudullu'yu, Korna'yı işgal etmişlerdir. Hatta İtalyanlarla birlikte, Anadolu'ya kaçışların organize edildiği yerlerden biri olan Özbekler Tekkesi'ne baskın düzenlemişlerdir.⁴⁶ Halide Edip Hanımın anlattığına göre, olay şöyle gelişmiştir. Halide Edip Hanım daha yola çıkmadan önce, çocuklarıyla vedalaşmak için bir süreliğine Tekke'den ayrıldığı bir sırada, Tekke'ye İtalyan ve İngilizler tarafından baskın düzenlenmiş, Şeyh Ata arka pencereden kaçıp kurtulurken, o sırada Tekke'de bulunan ve Halide Edip Hanımı bekleyen Adnan Bey ile Cami Bey ise yandaki eve sığınmışlardır.⁴⁷

Sıkıntıyı artıran bir başka etken de İngilizlerin himayesinde milliyetçileri yakalamak için azınlıklar içinden oluşturulmuş silahlı çetelerdir. Halide Edip Hanım anılarında bunlara halk arasında Yirmilik, Ellilik ve Seksenlik gibi isimler verildiğinden söz etmiştir. Hatta İstanbul'dan kaçışları sırasında Bakkalköy ve Paşaköy'de bulunan Ermenilerin silahlandırılmış oldukları da Halide Edip Hanımın gözünden kaçmamıştır.⁴⁸

41 Halide Edip Hanımın anılarında söz ettiği "General Wilson", o tarihlerde Müttefik Kuvvetler Komutanı olan Sir Henry Maitland Wilson olmalıdır. Wilson'un o tarihlerde yayınladığı başka bildirimleri de vardır. Örneğin "İstanbul Ahalisine" başlığıyla yayınlanan bir bildirisinde de, "izinsiz silah taşımamın kesinlikle yasaklandığı, sekiz santimden uzun bıçak ve hançerlerin silah sayılacağı, her türlü toplantının kesinlikle yasak olduğu ve bu emirlere uymayanların Divan-ı Harb-i Örfi'ye verilerek idamla cezalandırılacakları belirtilmiştir." Ş. Can Erdem, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, 62 (2005), s. 677.

42 Halide Edip Adivar, *Türkün Ateşle İmtihani*, İstanbul, 1962, s. 61-62, 65, 68, 70, 72; *Hüsrev Gerede'nin...*, s. 175; Yunus Nadi, *Ankaranın İlk Günleri*, İstanbul, 1955, Nadi, *Ankaranın...*, s. 14, 24; "Kemalettin Sami İstanbul'un İşgali Günü Nasıl Kaçtığını Anlatıyor", *Dün ve Bugün*, Haftalık Yakın Tarih Mecmuası, Yıl: 1, C.: 1, 9 (1955), s. 8; İsmet Yenisey, "Aşçı Kılığına Girerek Anadolu'ya Nasıl Kaçmışım? Nebîzade Hamdi (Eski Trabzon Mebusu), *Dün ve Bugün*, Haftalık Yakın Tarih Mecmuası, Yıl: 1, C.: 2, 36 (1956), s. 6.

43 İngiliz askerlerinin Adnan Bey'i Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde aramalarının nedeni, bu tarihte kendisinin Cemiyetin, Katib-i Umumi görevini yürütüyor olmasıdır. Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara, 2009, s. 26.

44 Adivar, *Türkün Ateşle...*, s. 60-61.

45 Nadi, *Ankaranın...*, s. 24-25.

46 Adivar, *Türkün Ateşle...*, s. 75, 78, 88.

47 Adivar, *Türkün Ateşle...*, s. 75-76.

48 Adivar, *Türkün Ateşle...*, s. 78, 88, 90.

Biraz önce de belirtildiği gibi, yolcuların benzer sıkıntıları İstanbul'dan çıktıktan sonra da devam etmiştir. Yolculukları sırasında geçtikleri güzergâhlar üzerinde bulunan büyük merkezler ve şehirler işgal altında olduğu için buraları tehlikeli görüp, köylerden ya da şehirlerin uzağından geçerek yolculuklarını devam ettirmişlerdir.⁴⁹ Bazen uğramaları gereken yerlere hiç uğramadan, dolayısıyla hiç dinlenmeden yollarına devam etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁰ Örneğin Kuşçalı Köyü'nden ayrıldıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa'dan İzmit mıntkasında İngilizlerin olduğunu öğrenen Yunus Nadi ve birlikte yolculuk ettikleri kafiye, buranın kuzeyinden geçmek için Kandıra Kazası'nın, Ağaçalı Köyü'nden İzmit yönüne doğru ilerlemişlerdir.⁵¹

Yunus Nadi Bey'in anılarından anlaşıldığına göre, yolcuların karşılaştıkları bir başka problem ise bölgedeki asayişsizlik olmuştur.⁵² Aslında bu durum diğer anılarda da dile getirilmiştir.⁵³ Yolcular, hangi araç ya da yoldan giderlerse gitsinler, hepsinin üzerinde durduğu en önemli konu geçtikleri güzergâhların yeterince emniyetli olmamasıdır. Yolcuların hemen hemen tümü anılarında, yollarda İngiliz askerlerinin ve onların silahlandığı çeteler ile soyguncuların olduğunu, bunların hem kendileri hem de yöre halkı için tehlike oluşturduğunu belirtmişlerdir. Anılarda yer alan bu tür bilgiler konu üzerine yapılan sonraki araştırma ve inceleme eserlerinde de teyit edilmiştir.⁵⁴ Hüsrev Bey ile Halide Edip Hanımın anılarından bölgede Kuva-yı Milliye aleyhinde birtakım rahatsızlıkların olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Her ikisinin de anılarında, Adapazarı'na geldiklerinde kafilenin buradaki karşılama biçiminden duydukları rahatsızlığı belirtmeleri ve daha da önemlisi Halide Edip Hanımın, Kaymakam Tahir Bey'in ağzından aktardığı, Adapazarı'nda halkın ikiye ayrıldığı ve her an birbirleriyle çarpışabilecekleri yolundaki yargısı⁵⁵ bölgede, Kuva-yı Milliyeciler için bir takım sıkıntıların olduğunu göstermektedir. İsmet Bey ve kafilesi de yoldayken Düzce ve Bolu'da Kuva-yı Milliye'ye karşı açık bir düşmanlık olduğu yolunda haberler almışlardır.⁵⁶ Dolayısıyla söz konusu kişilerin anılarındaki bu bilgi ve yargılar,⁵⁷ onların birçoğunun Ankara'ya ulaşmasından sadece 11 gün sonra, 13 Nisan 1920'de Düzce'de başlayacak olan ve sonrasında Bolu, Hendek ve Adapazarı'nda da görülecek olan isyanlara önceden işaret etmektedir.⁵⁸

Anadolu'ya geçenlerden biri de İstanbul'un resmen işgali sırasında Harbiye Nazırı olan ve çalışma odası dahi İngiliz askerleri tarafından basılan Fevzi Paşa olmuştur.⁵⁹ 17 Nisan 1920'de Beykoz'dan Ankara'ya hareket eden⁶⁰ Fevzi Paşa'nın diğerlerinden farkı, onun geçişi sırasında artık bölgedeki isyanların başlamış olmasıdır.⁶¹ Bu nedenle de o ve yanındakiler yolculuklarını genellikle geceleri yapmışlardır.⁶²

Anadolu'ya geçerken yolcular araç bulmak konusunda ve kötü hava koşulları nedeniyle de büyük zorluklar yaşamışlardır. Yolcuların anlattığına göre, Anadolu'ya geçişleri sırasında geçtikleri yollar ve hava koşulları oldukça kötüdür. Geçtikleri yollar bazen kalın bir kar tabakasıyla örtülmüştür ve onlar çoğu kez bataklık arazilerden, sarp yerlerden

49 İnönü, *Hatıralar...*, s. 186-187.

50 İnönü, *Hatıralar...*, s. 187-188.

51 Nadi, *Ankaranın...*, s. 45-46.

52 Nadi, *Ankaranın...*, s. 45-56.

53 Nur, *Hayat...*, s. 549-551; *Hüsrev Gerede'nin...*, s. 187; Adivar, *Türkün Ateşle...*, s. 107.

54 Şehidoğlu, *Millî Mücadele'de Adapazarı...*, s. 31 vd.

55 Adivar, *Türkün Ateşle...*, s. 111.

56 İnönü, *Hatıralar...*, s. 187.

57 *Hüsrev Gerede'nin...*, s. 187; Adivar, *Türkün Ateşle...*, s. 107.

58 Süreyya Şehidoğlu, *Millî Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları*, Ankara, 1970, s. 29.

59 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak...*, s. 691; Sinan Omur, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri Dehası, Siyasi Hayatı*, İstanbul, 1962, s. 12.

60 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak...*, s. 697; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.II, Ankara, 1994, s. 487.

61 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 338 vd..

62 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak...*, s. 697-699; Omur, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın...*, s. 12-14; Cebesoy, *Millî Mücadele...*, s. 407-412.